

ФОРМУВАННЯ ПРАВОСВІДОМОСТІ В ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ

Важливим аспектом життя кожної особистості є професійне становлення, а це завжди відбувається під час навчання людини. З'являються теоретичні знання, які в процесі подальшої життєдіяльності формують професійні навички.

На даному етапі розвитку держави та суспільства виникає велика кількість питань стосовно індивідуальної та соціальної правосвідомості. Наприклад, формування професійної правової свідомості курсантів до цього часу є науково не обґрунтованим і теоретично слабо прогнозованим процесом, що не піддається на практиці ефективному педагогічному управлінню на кожному з етапів їх підготовки у ВНЗ системи МВС.

Ставлення працівників ОВС до діючих правових інститутів неоднозначне, проте позитивним на сьогодні день його назвати не можна. Воно скоріше нейтрально-негативне, що, звичайно, не виключає окремих проявів позитивного, а в ряді випадків – і шанобливого ставлення до правових цінностей.

Проблема вивчення формування правосвідомості розглядалася в роботах таких учених, як І. А. Ільїн, В. А. Сулов, Л. І. Петражицький тощо [1–4]. Саме праці цих дослідників та яскраві політичні події в Україні обумовлюють актуальність проблеми формування правосвідомості, виявлення різниці в усвідомленні права в цілому різними групами респондентів у процесі їх професійного становлення, а також важливість залежності самосвідомості від правосвідомості для подальшого навчання та оволодіння професійними навичками.

Об'єктом даного дослідження є правосвідомість людини.

Предметом дослідження є формування та специфіка функціональної структури феномена правової свідомості у процесі професійного становлення особистості.

Метою даного дослідження є вивчення правосвідомості на свідомому та неусвідомлюваному рівні у процесі професійного становлення особистості. Для реалізації мети дослідження були поставлені такі **завдання**:

1) дослідити правову обізнаність та проінформованість у курсантів та студентів;

2) виявити спрямованість особистості в процесі її професійного становлення;

3) вивчити особливості правосвідомості на неусвідомлюваному рівні та проаналізувати особисті позиції у правознавців та соціологів стосовно правових понять.

Для проведення психологічного дослідження були використані такі **методи**: анкета визначення рівня правової обізнаності; тест-опитувальник «МАС» (М. Кубишкіна); проективна методика «Кольоровий тест відношень» (А. М. Еткінд), представлена у двох видах.

Статистична обробка емпіричних даних здійснювалась за допомогою методів математичної обробки: t – критерію Стьюдента, f – критерію Фішера.

У дослідженні брали участь респонденти віком від 19 до 22 років, які були розподілені на дві групи:

1 група – курсанти 3-го курсу навчально-наукового інституту підготовки фахівців для підрозділів слідства та дізнання Харківського національного університету внутрішніх справ у кількості 32 осіб;

2 група – студенти 3-го курсу соціологічного факультету Харківського національного

університету ім. В. Н. Каразіна у кількості 30 осіб.

Дані групи були обрані з метою виявлення різниці у формуванні правосвідомості в осіб із юридичною освітою та в осіб, які не мають юридичної освіти. Вибраний вік досліджуваних входить у навчання, що, у свою чергу, є характерною рисою професійного становлення особистості та її самовизначення.

Результати дослідження:

1. Різниця в показниках правової грамотності правознавців та соціологів значно суттєвіша, про що свідчать відповіді на 7 спеціальних питань анкети, які стосувалися судової практики

та були направлені на знання галузей права.

За результатами дослідження правової обізнаності та грамотності правознавців та соціологів можемо бачити, що значна різниця між вибірками досліджуваних підтверджується *t*-критерієм Стьюдента ($t=12,11$ при $p \leq 0,001$ – за правильними відповідями та $t=11,59$ – за неправильними відповідями). Це може означати, що юридичні знання та юридична практика майбутніх правознавців дає змогу підвищувати свій рівень юридичних знань, що, у свою чергу, обумовлює високий рівень правової обізнаності (див. табл. 1).

Таблиця 1

Показники обізнаності правосвідомості серед правознавців та соціологів

Шкала правосвідомості	Правознавці	Соціологи	t	p
Правильні відповіді	86,95±4,61	65,35±6,51	12,11	0,001
Неправильні відповіді	9,31±1,95	25,27±2,12	11,59	0,01

Результати опитування свідчать, що курсанти, які під час навчання вивчають велику кількість предметів з юридичних наук, добре обізнані в галузях права (правильні відповіді – 86,95±4,61). Цей показник значно вищий, ніж у середньостатистичної людини або у студентів-соціологів, майбутня професія яких не пов'язана з правом більш ніж у базовому за-

гальному обсязі (правильні відповіді – 65,35±6,51).

2. У дослідженні спрямованості особистості як складової частини професійного становлення правознавців та соціологів за допомогою методики М. Кубишкіної «МАС» респонденти показали різні бали за трьома шкалами (див. табл. 2).

Таблиця 2

Показники вираженої спрямованості особистості правознавців та соціологів

Шкала спрямованості	Правознавці	Соціологи	t	p
Прагнення до соціального престижу	8,3±1,22	8,85±0,99	-1,56	–
Прагнення до суперництва	8,9±0,72	7,05±1,15	6,098	0,001
Прагнення до досягнення мети	7,65±1,18	8,8±0,95	-3,39	0,01

З даної таблиці видно, що сума балів за шкалою «прагнення до соціального престижу» була майже однакова, тому значущої різниці між правознавцями та соціологами у мірі визначення їх суспільством не виявлено ($t=-1,56$). Отже, можна зробити висновок, що суспільне прийняття обох груп респондентів майже не відрізняється, що свідчить про адекватне сприйняття оточуючих та себе в суспільстві.

За шкалою «прагнення до суперництва» показник середнього значення правознавців (8,9±0,72) значно вищий, ніж у соціологів (7,05±1,15). Достовірність даних за *t* – критерієм Стьюдента становить ($t=6,098$) при можливості помилок ($p=0,001$). Ми можемо припустити, що прагнення до суперництва більше

виражено у правознавців, тому що в юридичній діяльності (наприклад у залі засідання або при проведенні такої процесуальної дії, як допит) необхідно мати здатність до рольового перевтілення. А тут йде в хід азарт та жага суперництва, прагнення щось довести саме інтелектуальною боротьбою. А майбутні соціологи, які мають нижче середнє значення за даною шкалою, ймовірно, більш компромісні у своїх прагненнях, а в професійній діяльності діють альтернативними методами.

Стосовно шкали «прагнення до досягнення мети» також бачимо велику різницю в показниках. Середнє значення групи курсантів значно нижче, ніж значення студентів-соціологів ($t=-3,39$; $p=0,01$). Такі розходження можуть

бути викликані самою специфікою навчання у різних навчальних закладах, адже у вищих навчальних закладах системи МВС (у тому числі і в ХНУВС) існує забезпечення подальшим працевлаштуванням, у цивільних ВНЗ таке право майже не надається. Отже, і прагнення до досягнення та реалізації бажаної мети у курсантів знижене у зв'язку із впевненістю щодо забезпечення робочого місця. Крім того, паралельне з навчанням проходження служби породжує у курсантів як зовнішню – статутну, так і внутрішню неусвідомлювану залежність від керівництва, що, на нашу думку, є стримуючим фактором у процесі постановки та досягнення мети.

3. Дослідження правосвідомості на неусвідомлюваному рівні проводилось за допомогою проективної методики «Кольоровий тест відношень» (далі КТВ). Слід відзначити, що

кольорові асоціації були підбрані до двох варіантів даної методики.

Перший варіант КТВ мав такі асоціативні поняття: Я, Конституція, правова обізнаність, правова культура, правозастосовна діяльність, законність, правова норма. Ці поняття відображають ставлення людини до права, розуміння значення правових засад та постулатів.

Другий варіант КТВ становив матеріал для аналізу позиції респондентів стосовно права. Бачення себе як елемента правової системи держави, ким людина відчуває себе в даній системі, виявлення залежності правової свідомості від самосвідомості, позиція «Образу-Я» щодо правових догматів.

Виявлені в ході даного дослідження результати представлені у таблицях 3 та 4 (* $p \leq 0,05$; ** $p \leq 0,01$).

Таблиця 3

Показники середніх рангів до різних правових понять в групах (1 варіант КТВ)

Поняття	Правознавці	Соціологи	t
Я	2,42±1,46	2,47±1,22	0,42
Конституція	3,5±1,61	3,8±1,76	0,83
Правова обізнаність	3,7±1,78	3,8±1,76	1,05
Правова культура	4,1±1,86	3,85±2,05	1,69*
Правозастосовна діяльність	3,8±2,04	4,2±1,82	2,04**
Законність	4,8±2,14	3,95±1,96	1,86*
Правова норма	4,15±1,69	5,25±2,12	2,78**

За даними таблиці, правознавці та соціологи на підсвідомому рівні мають майже однакові середні оцінки щодо себе, що свідчить про адекватне самосприйняття. Але у групах респондентів є розбіжності у ставленні до правових понять. Для правознавців більш значущими є такі поняття, як правова обізнаність, Конституція та правозастосовна діяльність, і це зрозуміло, адже вони майбутні пра-

вознавці-практики. Серед соціологів високі ранги були присвоєні таким правовим поняттям, як правова культура і законність, що може вказувати на соціальні, а не на юридичні аспекти майбутньої професії.

На основі даних таблиці 4 ми можемо з'ясувати різницю між групами стосовно таких явищ, як правосвідомість та самосвідомість.

Таблиця 4

Показники середніх рангів різних функціональних «Я» в групах (2 варіант КТВ)

Поняття	Правознавці	Соціологи	t
Я	2,42±1,46	2,47±1,22	0,87
Я як фахівець з права	2,84±1,74	4,42±1,71	2,01*
Я як елемент правової системи	3,79±1,68	3±1,37	1,04
Я як регулятор права	3,16±1,57	5,32±1,63	2,23**
Я як виконавець права	3,89±1,99	3±1,25	1,24*

Аналізуючи дані таблиці 4, можна зробити висновок, що на підсвідомому рівні курсанти та студенти сприймають себе однаково, але щодо своєї ролі у правових явищах стосовно деяких понять існує досить суттєва різниця. Високі ранги, які курсанти присвоїли собі як фахівцям права, свідчать про подальшу практичну професійну діяльність у даній галузі. Також курсанти асоціюють себе з регулято-

рами права, адже вони оволодівають спеціальністю правознавців. Соціологи, навпаки, відчують себе елементами правової системи або просто виконавцями права.

Якісний аналіз кольорів, які відбиралися для асоціацій та уявлень, дає додаткову інформацію, яка представлена в таблицях 5 та 6 (* $p \leq 0,05$; ** $p \leq 0,01$).

Таблиця 5

Показники частоти поняття «Я», що зустрічаються при виборі кольорів (%)

Кольори	Правознавці	Соціологи	Ф
Синій	35,01	11,25	2,84**
Зелений	10,05	22,01	1,03
Червоний	25,28	7,44	1,81*
Жовтий	23,28	32,58	0,98
Фіолетовий	0	14,06	2,36**
Коричневий	0	8,9	1,65*
Чорний	4,23	0	0,75

Дані таблиці 5 свідчать про те, що більшість респондентів обрала основні кольори поняття «Я» в обох групах, тобто вони в основному ставляться до себе позитивно. Відзначимо, що у групі правознавців найчастіше обирали синій колір. Близька до нього за частотою кількість виборів червоного кольору, що може свідчити про постійну емоційну напругу курсантів, що найчастіше є наслідком службових обов'язків. Курсанти характеризуються як неспокійні, але чутливі. Вони не гармонійні, часом занадто ригідні або гіперактивні, їм притаманна ситуативна зміна настрою. Вибір даного кольору обумовлює лідерські позиції, що свідчить про відчуття курсантами влади, жаги до зміни почуттів, азарту, що в той же час може призводити до різної зміни дій. Висока активність перекликається з непостійністю та вразливістю. Це також свідчить про незавершене самовизначення особистості, а як наслідок – нестійкі життєві

установки та позиції стосовно правових явищ.

Деяка інша ситуація у соціологів. Найбільша кількість виборів припадає на жовтий та зелений кольори, що свідчить про абстрактність мислення, прагнення до нових, ще чітко не виявлених перспектив. Соціологи більш розкуті, мають менш організовані дії, нижчу послідовність, але більш цілеспрямовані, що їй підтверджується нами за допомогою опитувальника «МАС». Вони люблять спілкування та складають добре враження про себе. Хвилювання та процес спілкування самі по собі їм необхідні. Однією з потреб даного типу людей є процес емоційно наповненої міжособистісної взаємодії. Відзначимо, що в професійній діяльності частий вибір жовтого кольору може свідчити про енергійне, цілеспрямоване, але й формальне виконання своїх обов'язків.

З таблиці 6 бачимо, що різниця між асоціаціями правових понять із кольорами є значущою як в основних кольорах, так і в додаткових.

**Показники частоти виборів різних правових понять (1 варіант КТВ),
одержаних згідно з методикою КТВ (%)**

		Синій	Зелений	Червоний	Жовтий	Фіолетовий	Коричневий	Чорний	Сірий
Гр1	Поняття	Кольори							
	Конституція	25,26	13,91	15,3	11,35	20,5	0	4,3	9,31
	Правова обізнаність	15,6	15,32	26,7	19,73	6,96	11,03	4,66	0
	Правова культура	24,5	18,37	10,23	23,5	4,75	7,32	0	11,33
	Правозастосовча діяльність	24,45	2,16	36,51	29,7	2,28	0	0	0,6
	Законність	15,35	18,13	12,61	22,75	7,94	8,18	4,34	10,7
	Правова норма	19,97	5,23	35,4	10,02	21,5	2,79	3,11	1,98
Гр2	Конституція	12,5	8,99	16,68	37,2	0	28,5	2,31	3,82
	Правова обізнаність	18,93	25,30	15,5	9,72	24,9	3,03	0	2,62
	Правова культура	15,9	11,1	31,78	25,75	0,35	4,32	10,51	0,29
	Правозастосовча діяльність	10,5	10,3	15	15,72	20,5	0	0,38	27,6
	Законність	17,3	8,9	28,11	16,6	1,04	3,70	0	24,35
	Правова норма	30,8	9,36	18,2	11,17	8,46	21,7	0	1,03
	f	Конституція	1,75	0,97	0,35	2,76**	2,33**	2,67**	0,57
Правова обізнаність	0,42	1,6	1,68	1,53	2,04*	1,93*	0,70	0,36	
Правова культура	1,26	1,45	2,47**	0,33	0,86	0,97	1,99*	1,64	
Правозастосовча діяльність	2,30*	1,68	2,73**	2,39**	2,19*	-	0,24	2,69**	
Законність	0,65	2,03*	2,31**	1,98*	1,12	0,85	0,62	1,53	
Правова норма	2,10*	1,01	2,42**	0,45	2,32**	2*	0,67	0,4	

Поняттю «Конституція» при асоціюванні його з жовтим кольором надали перевагу студенти (37,2 %); курсанти, у свою чергу, відзначили лише в 11,35 % випадків, що свідчить про появу значущої різниці. Також суттєва різниця існує між виборами фіолетового та коричневого кольорів, що символізує емоційну нестабільність, яка свідчить про більш виражені у соціологів естетичне сприйняття здатність до незалежних оцінок. Правознавці більш реально підходять до даного поняття та застосування Конституції в житті та на практиці. Стосовно поняття «правова обізнаність» суттєвої різниці немає, що свідчить про однакове сприйняття права в цілому як соціологами, так і правознавцями. А вже частий вибір червоного кольору (31,78 %) у соціологів та

низькі показники у правознавців (10,23 %) обумовлюють різницю стосовно правової культури. Це пов'язано не лише із застосуванням у правовій поведінці правової моралі, але й із різним усвідомленням групами респондентів значення даного поняття та його тлумачення в подальшій життєдіяльності. Характеризуючи різницю між виборами кольорів, які асоціювалися із правозастосовною діяльністю, слід зазначити наявність значущої різниці між червоним, жовтим та сірим кольорами. Поєднання червоного та сірого кольорів свідчить про те, що соціологи компенсують неможливість повної реалізації даної потреби, якщо така дійсно є, адже прояв у них високої активності не зовсім сумісний із правовою діяльністю, а спрямований на громадські творчі відносини.

Правознавці, у свою чергу, відчувають свідомий потяг до даного виду діяльності. Правознавці набагато частіше, ніж соціологи, обирають червоний (35 %) та фіолетовий (21,5 %) кольори щодо поняття «правова норма», (18,2 % і 8,46 % відповідно). Це свідчить про те, що додержуватися нормативних постулатів правознавці схильні більше, ніж соціологи.

Аналізуючи дані таблиці 7, бачимо, що існує суттєва різниця між самосвідомістю та правосвідомістю. Показники за шкалою «Я як фахівець з права» свідчать про те, що правознавці вважають себе більш компетентними в правовій діяльності, маючи велику кількість виборів за червоним (38,75 %) та жовтим (32,5 %) кольорами (див. табл. 7). У соціологів низькі показники за даним поняттям (11,70 %; 10,34 %). Це свідчить про те, що майбутня професія соціологів лише побічно пов'язана з правовою системою і їм вважати себе фахівцями правової науки не доцільно. Курсанти за шкалою «Я як елемент правової системи», асоціюючи дане поняття з кольорами, вибрали червоний (7,93 %

та коричневий (23,7 %), тоді як група студентів інакше обирали ці кольори (33,87 %; 0,57 %). Високі показники виборів коричневого та низькі-червоного в групі правознавців свідчать про невдоволеність узагальнення їх з іншими членами суспільства стосовно права в цілому. За шкалою «Я як регулятор права» існує суттєва різниця між групами у відсотковому співвідношенні виборів червоного кольору: курсанти – 42,5 %, студенти – 8,9 %. Це свідчить про пасивну позицію соціологів стосовно регулювання права, а у правознавців – про велике прагнення до активності та продуктивних дій у законодавстві. І розглядаючи поняття «Я як виконавець права», констатуємо, що найбільша кількість обраних кольорів за даними поняттями належить жовтому кольору як у групі курсантів (16,4 %) так і в групі студентів (31,5 %). Це свідчить про те, що курсанти більш послідовні, на відміну від студентів. Вони очікують гарних перспектив від виконавчої системи.

Таблиця 7

Показники частоти виборів різних правових понять (2 варіант КТВ), одержаних згідно з методикою КТВ (%)

		Синій	Зелений	Червоний	Жовтий	Фіолетовий	Коричневий	Чорний	Сірий
Гр1	Поняття	Кольори							
	Я як фахівець з права	4,11	12,9	38,75	32,5	10,81	0	0,93	0
	Я як елемент правової системи	9,64	24,3	7,93	15,53	3,06	23,7	3,81	4,13
	Я як регулятор права	7,56	9,34	42,5	35,6	1,32	2,03	0	1,65
	Я як виконавець права	15,37	13,84	20,8	16,4	16,34	2,97	1	13,28
+Гр2	Я як фахівець права	18,15	11,9	11,7	10,34	27,3	9,47	10,27	0,87
	Я як елемент правової системи	19,55	15,3	33,87	3,12	20,8	0,57	0,77	6,02
	Я як регулятор права	14,61	11,87	8,9	23,05	0	15,6	3,05	23,7
	Я як виконавець права	3,5	11,7	40,6	31,5	12,3	0	0,4	0
f	Я як фахівець права	1,83	0,09	2,55**	2,45**	1,93*	0,75	1,83	0,3
	Я як елемент правової системи	2,02*	1,35	3,05**	1,96*	2,11*	2,95**	0,79	0,8
	Я як регулятор права	1,15	0,98	3,35**	1,75	0,83	1,25	0,6	1,97*
	Я як виконавець права	1,86*	0,02	1,62	2,43**	1,07	0,05	0,37	1,79

Підбиваючи підсумки, можна сказати, що аналіз сучасного стану проблеми вивчення особливостей правосвідомості у представників різних професій ряд недоліків, які пов'язані з надмірною соціалізацією при інтерпретації. Ми розглядаємо аспекти пов'язані з функціонуванням правової свідомості як частини психічної організації індивіда. Результати дослідження довели, що

суб'єктивний досвід активно впливає на структуру й функціонування правосвідомості в цілому та визначає стабільне ставлення до правових явищ та стійку впевненість у майбутній професійній реалізації себе як фахівців права у курсантів, а у соціологів обумовлює вплив на регуляцію соціальної активності, але є менш пов'язаним із правозастосуванням.

Література

1. Балабанова Л. М. Суб'єктивна категоризація процесу професійного становлення особистості в системі силових структур / Л. М. Балабанова // *Право і Безпека*. – 2004. – № 3'3. – С. 7–9.
2. Баранов П. П. Актуальные проблемы формирования профессионального правосознания сотрудников ОВД / П. П. Баранов // *Вісник Національного університету внутрішніх справ*. – 1999. – Вип. 8. – С. 64–67.
3. Носків В. І. Проблеми й шляхи професійного самовизначення особистості у вузі / В. І. Носків // *Психологія у вузі*. – 2003. – № 5. – С. 35–48.
4. Денисова О. С. Сучасні підходи до поняття та структури правової свідомості / О. С. Денисова // *Вісник Луганського інституту внутрішніх справ*. – 2001. – № 4. – С. 16–23.

Надійшла до редколегії 10.03.2010

Анотації

Розглянуто проблему формування правосвідомості у процесі професійного становлення особистості. Проведено психологічне дослідження спрямованості особистості в процесі її професійного становлення, особливостей правосвідомості на неусвідомлюваному рівні правознавців та соціологів.

Рассмотрена проблема формирования правосознания в процессе профессионального становления личности. Проведено психологическое исследование направленности личности в процессе её профессионального становления, особенностей правосознания на неосознанном уровне правоведов и социологов.

The problem of legal awareness formation in the process of professional personal development is considered. Psychological research of studying personality's direction during the process of his/her professional development, studying legal awareness peculiarities on the lawyers and sociologists' unconscious level is made.

УДК 159.92

О. А. ГУЛЬБС,

*кандидат психологічних наук, професор,
завідувач кафедри психології*

Краматорського економіко-гуманітарного інституту

ОСОБЛИВОСТІ ОСОБИСТІСНОГО ТА ПРОФЕСІЙНОГО ЗРОСТАННЯ ВИКЛАДАЧА ВНЗ У СУЧАСНОМУ ІННОВАЦІЙНО-ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРИ

Сучасний етап суспільного розвитку України загострює проблему необхідності радикальних змін в освіті. Стратегічний напрям вирішення проблем у сфері освіти спонукає обґрунтувати впровадження передових інноваційних технологій, потребує трансформування навчального процесу в напрямі індивідуалізації, розвитку творчого мислення й активної самостійної роботи особистості. У психологічному аспекті інновація в освіті – це створення і впровадження різних видів нововведень, які спричиняють зміни як навчального процесу, так і особистості

Соціально-економічні перетворення в Україні, зміна цінностей суспільно-історичного

розвитку, орієнтування на гуманістичні та демократичні принципи в усіх сферах людської життєдіяльності покликали до життя «широкий інноваційний потік» [1, с. 204]. У другій половині 90-х років були створенні інноваційний центр гуманітарної освіти АПН України та лабораторія педагогічних інновацій інституту педагогіки АПН України, які розпочали цілеспрямовану розробку проблем освітньої інноватики. Як вважає О. В. Попова, щоб з'ясувати сутність, справжній зміст та механізми реалізації новітніх педагогічних систем, технологій, методик, які увійшли в освітній простір, доцільно звернутися до понять «інновація», «нововведення», «інноваційний процес», «інноваційна